

CUM TREBUIE CITITE RUGĂCIUNILE DE LA LITURGHIE?

Acest subiect a apărut printre preocupările liturghiștilor secolului al XX-lea, datorită unui curent de „înnoire liturgică” promovat, în mod special, de profesorul rus (din diasporă), părintele Alexandr Schmemmann, care, în majoritatea cărților și studiilor sale, dar mai ales în *Euharistia – Taina Împărăției*¹, vorbește despre revenirea la o anumită „tradiție liturgică primară” care astăzi ar fi dispărut. Ne referim aici la problema citirii cu voce tare a rugăciunilor de la Liturghie, ceea ce i-a determinat pe mulți adepți, adesea „pe furiș”, să pună în practică această idee, care, spune el, ar avea un impact misionar și pastoral foarte mare.

Citirea cu voce tare a rugăciunilor Liturghiei² a dinamizat viața multor parohii și comunități ortodoxe, în special în diaspora. Totuși, acest tip de „înnoire liturgică”, marcată de mult entuzism, dar nu și suficientă știință istorico-liturgică, a dus la apariția diferitor practici extrem de diferite, care depășesc limitele libertății subiective de slujire.

Înainte de a merge mai departe, trebuie să mai remarcăm faptul că însuși părintele A. Schmemmann, în „Prefața” la cartea care a și stârnit discuții pe marginea acestui subiect, menționează următoarele: *Cartea acesta nu este un manual de teologie liturgică și nici o cercetare științifică...; nu pretind că ea este nici deplină și nici sistematică. Ea este un șir de reflecții despre Euharistie. Aceste reflecții nu decurg totuși dintr-o „problematică științifică”, ci din experiența mea...*³ Observăm deci că autorul ne dă aici mărturia unei experiențe vii, dar, în același timp, face trimitere la o anumită subiectivitate în abordarea problemelor.⁴ Să vedem însă cum au tratat alții problema.

Întrucât prea multă bibliografie științifică la această temă nu există, ne vom limita la două studii ale prof. Robert F. Taft, care tratează detaliat acest subiect⁵, și la alte câteva informații sumare din alte surse, făcând însă și unele comentarii personale.

Nu știm exact dacă în vechime toate sau anumite rugăciuni de la Liturghie⁶ se citeau în glas, spre a fi auzite de toți, dar din izvoarele istorico-liturgice deducem că în primele

---

¹ Alexandr SCHMEMANN, *Euharistia – Taina Împărăției*, traducere pr. Boris Răduleanu, Editura Anastasia.

² Problema citirii cu voce tare a rugăciunilor nu vizează doar Dumnezeiasca Liturghie, ci și Vecernia și Utrenia. În prezent, rugăciunile care în trecut însoțeau ecteniile Vecerniei și Utreniei sunt adunate la un loc și se citesc toate odată în timpul Psalmului 103 și, respectiv, în timpul celor 6 Psalmi. O eventuală ediție „înnoită” a Liturghierului ar trebui să aranjeze aceste rugăciuni ale Laudelor la locul lor inițial, iar realizarea acestui lucru nu e chiar atât de simplă cum pare la prima vedere.

³ *Ibidem*, p. 13. Consider că această mențiune, destul de importantă, se referă la aproape întreaga sa operă.

⁴ În general, este bine să menționăm și faptul că A. Schmemmann, trăind în Franța și apoi în Statele Unite, unde ortodocșii sunt minoritari, a trebuit să-și scrie lucrările cu scop preponderent catehizator.

⁵ R. TAFT, *Was the Eucharistic Anaphora Recited Secretly or Aloud? The Ancient Tradition and What Became of It* // Crestwood, NY: St. Nerses Armenian Seminary – St. Vladimir’s Seminary Press, 2006, pp. 15-57, în RTCAR vol. 2, pp. 253-302; IDEM, *Questions on the Eastern Churches 2: „Were Liturgical Prayers Once Recited Aloud?”* // *Eastern Churches Journal*, nr. 8.2/2001, pp. 107-113, în RTCAR vol. 2, pp. 303-310.

⁶ Deși vom reveni asupra acestei probleme, menționăm de la început că trebuie să fim atenți la diferența dintre Anafora și celelalte rugăciuni ale Liturghiei.

trei secole rugăciunea euharistică (Anaforaua) nu avea un text definitivat sau normativ pentru toți și putea să fie „improvizată” la moment de episcopul sau chiar de preotul slujitor. Singura normă esențială care trebuia respectată era adevărul de credință. Observăm însă că unii Părinți din vechime, Sfântul Irineu de Lyon († 202) și Ciprian al Cartaginei († 258), condamnă ereziile pe care le mărturiseau unii eretici în Anaforalele lor. Logic, dacă ei cunoșteau aceste erezii din Anaforalele acelora, înseamnă că ele erau rostite în auzul tuturor, pentru că, dacă s-ar fi rostit în taină, ei nu ar fi avut de unde să știe despre aceste erezii.

Se pare că în vechime nici nu se practica citirea în gând sau parcurgerea doar cu ochii a textelor, indiferent de conținutul lor; de aceea, nici rugăciunile nu erau citite în gând. Mai mult decât atât, din unele mărturii de prin secolele al IV-lea–al V-lea, se pare că nici rugăciunile particulare ale creștinilor din biserică nu erau rostite de aceștia doar în gând, de vreme ce Sfântul Niceta de Remesia († 414) și alții se văd obligați să interzică păstoriților lor de a mai zice rugăciunile în glas, mai ales atunci când în biserică se citeau Scripturile sau se predică. Tot despre obiceiul rugăciunilor particulare (nemaivorbind de cele comune) spuse în glas ne vorbește și Fericitul Augustin în *Confesiunile sale*⁷.

Totodată observăm că în secolul al VI-lea, mai întâi în Siria și apoi în Constantinopol, tradiția citirii în glas a rugăciunilor, inclusiv a Anaforalei, a început să dispară. Într-o omilie atribuită lui Narsai († 517), în care acesta vorbește despre Anaforaua siriacă, se spune: *Fiind îmbrăcat în haine strălucitoare, preotul – limba Bisericii –, deschizându-și gura, rostește și în taină Îi vorbește lui Dumnezeu ca unui prieten.* Pe la anul 600, Ioan Moshu scria în *Limonariu* despre un caz nefericit, când niște copii au învățat pe de rost Anaforaua și o rosteau în joacă. Iată textul: *...este obiceiul în biserică ca la sfintele slujbe să stea copiii în fața Sfântului Altar și să se împărtășească cu Sfintele Taine îndată după clerici. În unele locuri preoții obișnuiesc să rostească cu glas mare rugăciunile; s-a întâmplat ca să învețe pe de rost copiii rugăciunea Sfintei Anaforale, din faptul că a fost rostită cu glas mare neconținut.*⁸ Aici observăm două lucruri: 1) rostirea cu voce tare a Anaforalei devenise deja o raritate sau, cel puțin, nu era practică de toți; și 2) Ioan Moshu dă o conotație negativă acestui obicei al „unor preoți” de a citi rugăciunea Sfintei Jertfe în auzul tuturor și, se pare, este adeptul practicii ca aceasta să fie citită în taină. Să vedem însă dacă toți erau de aceeași părere.

Se știe că împăratul-teolog Iustinian cel Mare încerca să impună clericilor să citească Anaforaua cu voce tare, prin Novela 137 din 25 martie 565, care hotărăște ca *toți episcopii și preoții, nu în taină, ci cu voce tare, în auzul preacredinciosului popor, să facă... dumnezeiasca proaducere (τὴν θείαν προσκομιδὴν)*⁹. Mai știm că același împărat amenința cu sancțiuni grave pe cei care refuzau să execute întocmai acest ordin.

Cu toate acestea, practica liturgică din acea vreme și de mai târziu a preferat citirea în taină a rugăciunilor euharistice, chiar dacă în istorie întâlnim anumiți clerici sau mireni care erau nemulțumiți și indignați de această stare. Și totuși, chiar și cel mai vechi

⁷ *Confessiones*, IX, 4 (8), trad. rom., București, 1994, p. 257.

⁸ Cf. *Limonariu*, cap. 196, trad. rom. Alba Iulia, 1991, p. 192.

⁹ Cf. *Corpus juris civilis*, apud, Petre VINTELESCU, *Liturghierul Explicat*, p. 238, nota 687. Textul integral al acestei Novele, în traducere românească, îl avem la K. FELMY, pp. 128-132.

manuscris păstrat până acum – Barberini 336 –, prevede citirea celor mai multe rugăciuni în taină¹⁰. Același lucru îl prevăd și toate celelalte manuscrise și ediții ulterioare, fără însă ca aceste prevederi (de citire în taină a rugăciunilor) să închidă definitiv subiectul. Pretențiile celor care doresc o revenire la obiceiul de a citi rugăciunile euharistice cu voce tare, sunt totuși îndreptățite, dar să vedem în ce măsură.

Bineînțeles, Tradiția Bisericii nu înseamnă numai trecut, ci și prezent, și viitor – ea fiind trăirea dinamică a Bisericii. Dar dacă ne-am referi chiar și numai la trecut, în cazul dat același trecut ne prezintă argumente și pentru citirea cu voce, și pentru citirea în taină a rugăciunilor de la Euharistie. Deci cum să procedăm? Părintele Alexandr Schmemmann, despre care am amintit chiar la început, dar și mulți alții (de cele mai multe ori imitându-l) propun o reformă aproape radicală, și anume – *citirea tuturor rugăciunilor de la Sfânta Liturghie cu voce tare*, deși însuși părintele Al. Schmemmann nu insista pe acest element, ci mai degrabă pe o apropiere lăuntrică dintre cler și credincioși și pe împreună lor liturghisire¹¹.

Pentru a fi mai expliciti, trebuie să facem o precizare esențială pentru cei care sunt *orbește* pro sau contra citirii cu voce a rugăciunilor de la Liturghie. Vom încerca să facem acest lucru cât mai sistematic.

1. De fiecare dată când, în istorie, era vorba despre citirea cu voce a rugăciunilor euharistice, se avea în vedere Anafora, nu și alte rugăciuni. Despre Anafora vorbesc și împăratul Iustinian în Novela sa, și toți cei care au mai ridicat această problemă.

2. Rugăciunile din categoria *accessus ad altare*¹², prin care preotul se roagă pentru sine însuși, se pare că niciodată nu s-au citit cu voce tare. După părerea noastră, tot în taină se rostea și rugăciunea *Ia aminte, Doamne...*, care se rostește înainte de înălțarea și frângerea Sfântului Trup, la: „Sfintele Sfinților”.

3. Se mai poate presupune că unele rugăciuni, precum: a) *cele 3 de la Antifoane*, b) a *Intrării Mici*, c) a *Cântării întreit sfinte*, d) a *plecării capetelor celor chemați și a celor credincioși*, imediat după „Tatăl nostru”, e) *rugăciunea de mulțumire*, ce ar trebui să fie rostită de protos înainte de ecfonismul „Că Tu ești sfințirea noastră”¹³ și f) ultima rugăciune de concediere, *de după Amvon* – deci toate acestea s-au rostit încă multă vreme cu voce tare, pentru că ele aveau un caracter special și trebuiau să fie rostite solemn, mai ales că

---

¹⁰ Unii consideră că expresia «λέγει μυστικῶς / zice în taină» se referă la caracterul tainic al rugăciunii și nu la rostirea în taină. Ideea însă este forțată și are intenția de a camufla realitatea deja pervertită a secolului al VIII-lea, de când avem primul manuscris al Liturghiei. Dacă știm că în secolul al VI-lea existau dezbateri privind rostirea în glas sau în taină a rugăciunilor, de ce să nu recunoaștem că în secolul al VIII-lea ele deja erau rostite în taină? Iar faptul că toate manuscrisele vechi menționează rostirea în taină a rugăciunilor încă nu înseamnă nimic. Multe părți bune ale acelor manuscrise au fost ignorate; și atunci care ar fi problema dacă am ignora această parte mai slabă, care nu reflecta tradiția primelor veacuri, ci o inovație a timpului care pe nedrept s-a perpetuat până astăzi?

¹¹ Cf. *op. cit.*, pp. 92-94 ș.a. Despre acestea vezi și scrisoarea părintelui Schmemmann, adresată episcopului său, intitulată: *Κ ερωτησὺ ο λυτὺργικῆς πρακτικῆς*, <http://www.liturgica.ru>.

¹² În trecut, rugăciunile se refereau la vrednicia apropierii clericilor de Sfântul Altar (adică de Sfânta Masă), în vederea aducerii Sfintei Jertfe. Preluând terminologia areopagitică, liturgiștii numesc această apropiere: *accessus ad altare* - ἡ πρὸς τὸ θεῖον θυσιαστήριον προσαγαγή (cf. *Despre ierarhia bisericească*, 3.5). În prezent apropierea fizică are loc cu mult mai devreme, fără careva rugăciuni speciale, iar rugăciunile de altă dată, deși au în continuare ideea apropierii fizice de Sfânta Masă, sunt interpretate ca referindu-se la vrednicia de a aduce Jertfa nesângeroasă. Referințe concrete la aceste rugăciuni de pregătire, precum și conținutul lor le găsiți în mai multe capitole ale cărții de față, în articolul lui M. JELTOV, *Accessus ad altare* // ΠΘ, vol. I, pp. 428-430, la R. TAFT, *The Great Entrance*, pp. 350-373, precum și în alte lucrări de specialitate.

¹³ Vezi varianta diortosită de noi a textului Liturghiei.

unele dintre ele atrăgeau după sine anumite acțiuni sau gesturi ale ascultătorilor. Dintre toate, numai *Rugăciunea de după Amvon* a rămas să fie citită în auzul tuturor.

Cum se poate proceda în prezent?

Unii consideră că vechea practică a citirii rugăciunilor cu voce tare trebuie restaurată în întregime, deși o bună parte din adepții acestei idei nu știu exact ce alte schimbări implică această practică. Tocmai de aceea, pe lângă tactul pastoral de implimentare, recomandăm să se țină seama și de următoarele elemente:

1) În categoria rugăciunilor ce trebuie citite cu voce tare nu intră *dialogurile dintre preot și diacon*, dar nici rugăciunile din categoria „*accessus ad altare*” și, în special, rugăciunea *Nimeni din cei legați* (din timpul Heruvicului), care obligatoriu se citește în taină.

2) Toate rugăciunile trebuie citite înainte de ecfonis, căci acesta reprezintă sfârșitul rugăciunii și nu al ecteniei. Rugăciunea poate fi citită simplu (fără melodie), iar ecfonismul, așa cum o spune și termenul, trebuie rostit recitativ, cu voce mai puternică.

3) Anumite cântări, și în special cele din timpul Anaforalei, trebuie cântate simplu, chiar recitativ și preferabil de către întreaga comunitate, iar preotul să citească Anaforaua cu voce tare, dar în așa fel încât aceasta se fie auzită doar în biserică, nu și afară¹⁴.

Există și opinii mai rezervate, care pornesc de la ideea că mireni într-atât de mult s-au obișnuit cu actuala practică, încât ei nici nu simt atât de mult nevoia de a auzi textul propriu-zis al Anaforalei, ci mai mult de a ști și a simți că preotul nu stă în Altar fără rost, ci se roagă, spunând anumite rugăciuni¹⁵, al căror sens nu se știe în ce măsură ar fi înțeles de ei (mai ales acolo unde se folosesc în cult limbi arhaice). Bineînțeles, o astfel de rostire a rugăciunilor cu voce înceată crează un efect mai mult psiho-emoțional, decât unul cognitiv.

Se pare că și în trecut Anaforaua nu era citită chiar atât de tare, încât să fie auzită absolut de toți. În primul rând, acest lucru era imposibil în bisericile mari, mai ales la Sfânta Sofia¹⁶, care avea o mulțime de balcoane și anexe, unde stăteau diferite categorii de oameni. Faptul că acei copii de care vorbește Ioan Moshu au învățat rugăciunile Anaforalei pe de rost se datorează faptului că ei stăteau lângă Altar, dar restul credincioșilor auzeau mult mai puțin decât cei din apropierea Altarului. În al doilea rând, Anaforaua nu putea fi rostită chiar atât de tare de preot sau episcop, mai ales că, încă din vechime, se obișnuia ca această rugăciune să fie însoțită de închinăciuni sau de o poziție

---

¹⁴ Deși stațiile de amplificare a sunetului permit difuzarea slujbelor și în afara lăcașelor de cult, Liturghia euharistică („a credincioșilor”) este destinată doar celor care se află în locaș, iar Anaforaua este o taină care, deși nu are sensul de text secret, nu trebuie să fie accesibilă oricărui trecător de pe drum. „Mistagogia spațiului liturgic” este ignorată și prin slujirea Liturghiilor pe scenă, în aer liber. În aceste cazuri, pe lângă ignorarea vechii „disciplina arcana”, multe din cuvintele Liturghiei sunt rostite cu un formalism strigător la cer, căci îndemnurile: „*Cei nebotezați, ieșiți!*”, „*Ușile, ușile...*”, „*Cu pace să ieșim*” ș.a., nu mai au nici un sens.

¹⁵ În Sfântul Munte, pe alocuri, se obișnuiește ca răspunsurile de la strană în timpul Anaforalei să fie spuse recitativ și relativ încet și în felul acesta rugăciunea Anaforalei este auzită aproape integral, fără a anula sau a aștepta sfârșitul cântării de la strană. Profesorul grec Ioannis Foundoulis consideră că aceasta este practica vechii Biserici, dar că ea s-a păstrat numai în Athos și se aplică, în general, numai în zilele de rând. (Cf. Иеромонах ХРИЗОСТОМ, *Святогорский Устав церковного последования*, trad. rus., pp. 20 și 35.)

¹⁶ Catedrală construită de același Iustinian, care dă Novela din 565. Biserica are dimensiuni impunătoare: 77 X 71,70 metri, iar înălțimea turlei este de 54 metri. Deși nava are o acustică impresionantă, simpla citire din altar nu poate fi auzită în toate colțurile bisericii.

mai aplecată a trupului¹⁷ – ceea ce împiedică destul de mult o rostire prea tare a unui text atât de lung și profund.

Se știe că problema citirii cu voce a acestor rugăciuni este îngreuiată și de dispariția diaconilor în majoritatea covârșitoare a parohiilor. Tocmai de aceea, pentru cei care caută o cale de mijloc în privința citirilor rugăciunilor Liturghiei, am putea să le sugerăm cinci principii practice de slujire¹⁸:

1) Rugăciunile de la Liturghie să se rostească încet, cu puțină voce. Acest lucru îi încredințează pe credincioși despre rugăciunea preotului, dar îl ajută și pe preot să evite trecerea prea rapidă cu ochii peste text, fără să pătrundă sensul acestuia.

2) Rostirea să nu fie atât de tare, încât să-i împiedice pe creștinii din biserică să asculte cele cântate sau citite la strană.

3) În cazul în care strana termină răspunsul (cântarea) înainte ca preotul să-și încheie rugăciunea în taină, preotul poate citi puțin mai tare, și nu este nevoie ca strana să repete răspunsurile, chiar și la Liturghia Sfântului Vasile cel Mare.

4) La slujbele în sobor, citirea rugăciunilor (așa numite „în taină”) să fie făcută astfel, încât ceilalți slujitori care se află în Altar să nu mai fie nevoiți să recitească fiecare rugăciunile, ci să le audă din gura protosului. În asemenea situații, protosul poate încredința și celorlalți coliturghisitori ai săi (mai ales celor care citesc clar și frumos) să citească anumite rugăciuni din Liturghie, dar numai nu Anaforaua, care trebuie rostită integral de către protos.

Fără a avea pretenția elucidării problemei, considerăm că, din cele expuse de noi, cititorul va putea singur să tragă concluzia despre cum ar trebui să se procedeze. Și asta, până când Sinodul fiecărei Biserici locale va hotărî cum să se aplice indicațiile de mai sus.

---

¹⁷ Cf. GHERMAN AL CONSTANTINOPOLULUI, apud *ICLB*, p. 272.

¹⁸ Printr-o coincidență de idei și păreri, aceste reguli se aseamănă (chiar dacă și diferă puțin) cu cele din Enciclica Bisericii Eladei nr. 2784, din 31 martie 2004, intitulată: „Modul citirii rugăciunilor Dumnezeieștii Liturghii”. Traducerea în română și rusă a acestei Enciclice se găsește pe mai multe adrese de Internet.